

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Навчально-науковий інститут права і соціальних
технологій

Кафедра кримінального права та правосуддя

СИЛАБУС

Судова медицина та судова психіатрія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Коломієць Н.В.

(підпис)

(прізвище та ініціали)

«24» червня 2024 р.

Розробник (-и): Толкач А.М., старший викладач

(прізвище та ініціали, посада, науковий ступінь і вчене звання)

(підпис)

Силабус навчальної дисципліни обговорено на засіданні кафедри кримінального права та правосуддя

(назва кафедри)

Протокол від «24» червня 2024 р. № 10

Узгоджено з гарантом освітньої програми:

Коломієць Н.В.

(підпис)

(прізвище та ініціали)

1. Загальна інформація про дисципліну.

Тип дисципліни	вибіркова
Мова викладання	українська
Рік навчання та семестр	4 рік, 7 семестр, у якому реалізується вивчення дисципліни, освітня програма «Кримінальна юстиція (Суд. Прокуратура. Адвокатура)», спеціальність 081 – Право; галузь знань 08 – Право
Викладач (-и)	Толкач А.М., старший викладач кафедри кримінального права та правосуддя
Профайл викладача (-ів)	https://nnip.stu.cn.ua/uk/news/item/1055-naukovo-pedagogichniy-sklad-kafedri.html
Контакти викладача	angela-0044@stu.cn.ua

2. Анотація курсу. Судова медицина та судова психіатрія – вибіркова дисципліна відповідно до освітньо-професійної програми «Кримінальна юстиція. (Суд. Прокуратура. Адвокатура)». Дисципліна покликана сформувати у здобувачів вищої освіти систему теоретичних знань про те, що судова медицина та судова психіатрія вивчає питання медичного, біологічного, медико - криміналістичного характеру для цілей правосуддя.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теорія і практика судово-медичної експертизи.

Дисципліна «Судова медицини та судова психіатрія» висвітлює питання організації судово-медичних експертиз, взаємозв'язок криміналістики і судової медицини, діагностику причин смерті, що настала від дії різних чинників, проведення судово-медичної експертизи тілесних ушкоджень та їх правову оцінку, сучасні данні щодо експертизи речових доказів, психічного стану.

3. Мета та цілі курсу. Метою викладання навчальної дисципліни “Судова медицина та судова психіатрія” є формування у ЗВО системи знань про діяльність судово- медичних експертів, призначення і проведення експертизи, складання висновку експертом.

Даний освітній компонент забезпечує формування наступних компетентностей:

ЗК 2. Здатність застосувати знання у практичних ситуаціях

СК 11 Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК 13 Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ.

4. Результати навчання. Укажіть навички, що отримає здобувач вищої освіти після курсу.

Під час вивчення дисципліни здобувач вищої освіти має досягти або вдосконалити наступні програмні результати навчання (РН), передбачені освітньою програмою «Кримінальна юстиція. (Суд. Прокуратура. Адвокатура):

РН 5. Давати короткий правовий висновок щодо окремих фактичних обставин з достатньою обґрунтованістю.

РН 9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

РН 20. Виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

У підсумку здобувачі вищої освіти повинні **знати:**

- сутність судової медицини та судової психіатрії;
- основні категорії та поняття судової медицини та судової психіатрії;
- предмет, функції, принципи, методи, джерела судової медицини та судової психіатрії;
- теоретичні основи судової медицини та судової психіатрії;
- зміст і методи діяльності держави в сфері судової медицини та судової психіатрії;
- інститути судової медицини та судової психіатрії та їх основні характеристики;
- правовий статус учасників правовідносин в галузі судової медицини та психіатрії, кримінального права та кримінології, а також конституційних правовідносин в Україні;
- основи нормативно-правового регулювання судово - медичних, кримінальних,

економічних (господарських), фінансових, та управлінських (адміністративних) аспектів діяльності;

- міжнародно-правові стандарти в галузі судової медицини та психіатрії;
- особливості участі України у роботі Європолу, Інтерполу, Європейського суду з прав людини.

вміти на практиці:

- правильно ставити необхідні і обов'язкові питання судмедексперту для розв'язання слідчих завдань під час проведення судово-медичної та судово-психіатричної експертизи;
- опанувати організаційно-процесуальні засади призначення судово-медичної та судово-психіатричної експертизи;
- визначати особливості проведення судово-медичної експертизи у випадках насильницької та ненасильницької смерті; особливості судово-психіатричної експертизи осудних та неосудних обвинувачених;
- аналізувати наявні відомості про подію злочину з вилученням слідів та інших об'єктів, що можуть бути знайденими на місці події і мають відношення до справи;
- сутність судової медицини та судової психіатрії;
- основні категорії та поняття судової медицини та психіатрії;
- предмет, функції, принципи, методи, джерела судової медицини та судової психіатрії;
- теоретичні основи судової медицини та судової психіатрії;
- зміст і методи діяльності держави в сфері судової медицини та судової психіатрії;
- інститути судової медицини та судової психіатрії та їх основні характеристики;
- правовий статус учасників правовідносин в галузі судової медицини та психіатрії, кримінального права та кримінології, а також конституційних правовідносин в Україні;
- основи нормативно-правового регулювання судово - медичних, кримінальних, економічних (господарських), фінансових, та управлінських (адміністративних) аспектів діяльності;
- міжнародно-правові стандарти в галузі судової медицини та психіатрії;
- особливості участі України у роботі Європолу, Інтерполу, Європейського суду з прав людини.

5. Пререквізити. Передумовою для вивчення дисципліни є успішне засвоєння дисциплін: «Кримінальне право»; «Криміналістика»; «Кримінологія»

6. Обсяг курсу. Зазначте загальну кількість кредитів, кількість занять та годин самостійної роботи.

Вид заняття	Загальна кількість годин
Лекції	16 год
Практичні заняття	14 год.
Самостійна робота	60 год.
Всього кредитів	3

Зазначте форму проведення занять: *лекційні, практичні заняття, самостійна робота – з використанням системи дистанційного навчання Moodle, літератури,*

відеоматеріалів, виконання тестових завдань.

7. Тематика курсу.

Тематика лекційних занять

Тема 1. Предмет, завдання і значення судової медицини. Історія розвитку судової медицини

Становлення судової медицини, історичний розвиток. Предмет і завдання судової медицини. Правові, процесуальні та організаційні основи судово-медичної експертизи: а) правові і процесуальні основи судово-медичної експертизи; б) організація і структура судово-медичної служби в країні.

Об'єкти судово-медичної експертизи. Документація судово-медичної експертизи.

Тема 2. Тілесні ушкодження

Поняття тілесних ушкоджень. Юридична класифікація ушкоджень. Несмертельні тілесні ушкодження. Тілесні ушкодження від фізичних факторів, механічні ушкодження. Ушкодження тупим предметом (зброєю): а) види ушкоджень тупою зброєю; б) первинні ушкодження; в) садна;

г) синці; д) рани; е) ушкодження кісток; ж) ушкодження внутрішніх органів.

Ушкодження гострим предметом. Вогнепальні ушкодження: а) ручка стрілецька вогнепальна зброя; б) постріл; в) вогнепальні кульові ушкодження з невеликої віддалі. Вогнепальні ушкодження з близької відстані.

Тілесні ушкодження прижиттєві і посмертні: а) випадкові посмертні ушкодження; б) кримінальні посмертні ушкодження; в) розпізнавання прижиттєвості механічних ушкоджень; г) причини і генез смерті при механічних ушкодженнях. Смертельні механічні ушкодження.

Тема 3. Вмирання і смерть та трупні явища. Механічна асфіксія

Поняття «смерть». Етапи вмирання. Природна та неприродна смерть. Абсолютні та ймовірні ознаки смерті. Трупні плями. Трупне задубіння та залякання. Гниття трупа. Види консервації. Первинний огляд трупа на місці його виявлення.

Поняття асфіксії. Ознаки та стадії асфіксії. Класифікація механічної асфіксії: повішення, задушення зашморгом, задушення руками, закриття отворів рота і носа, закриття дихальних шляхів чужорідними предметами, здавлення органів грудної та черевної порожнини, утоплення, асфіксія в наслідок знаходження в закритому просторі.

Тема 4. Експертиза трупа. Експертиза живих осіб

Зовнішнє дослідження трупа. Внутрішнє дослідження трупа. Розтин трупа. Ідентифікація. Загальні особливості трупа. Ступінь тяжкості тілесних ушкоджень. Статеві злочини. Судово-медична експертиза визначення сексуальної здатності. Експертиза при симуляції хвороб і телесних ушкоджень. Визначення статі.

Тема 5. Дітогубство

Поняття «дітогубство». Травматична смерть новонародженого в наслідок нещасного випадку. Встановлення факту життєздатності дитини. Умови, за яких мати може вбити свою новонароджену дитину. Причини смертей новонароджених. Види абортів. Кримінальна відповідальність медичних працівників. Судово-медична експертиза при розслідуванні справ професійних правопорушень медичних працівників.

Тема 6. Правові процесуальні та організаційні основи судово-психіатричної експертизи. Травми головного мозку

Становлення судової психіатрії. Об'єкти судово-психіатричної експертизи. Мета судово-психіатричної експертизи. Обов'язки та права експерта. Відповідальність

експерта. Формальні підстави для призначення судово-психіатричної експертизи. Поняття «черепно-мозкова травма». Періоди протікання ушкоджень при черепно-мозкових травмах. Судово-психіатрична оцінка при черепно-мозкових травмах.

Тема 7. Вчення про психічні захворювання

Форми шизофренії. Епілепсія і епілептичні випадки. Маніакально-депресивний синдром. Наркоманія. Загальна клінічна характеристика наркоманії. Сифілітичні психози. Психічні розлади при соматичних і гострих інфекційних захворюваннях. Неврози і реактивні стани.

Тема 8. Судово-психіатрична експертиза: свідків і потерпілих, неповнолітніх, засуджених

Судово-психіатрична експертиза свідків. Судово-психіатрична експертиза потерпілих. Організація судово-психіатричної експертизи неповнолітніх. Психіатричне обстеження засуджених. Судово-психіатрична оцінка психічно хворих.

Тематика практичних занять

- 1 Предмет, завдання, значення судової медицини. Історичний розвиток судової медицини.
- 2 Тілесні ушкодження
- 3 Вмирання і смерть та трупні явища. Механічна асфіксія
- 4 Експертиза трупа. Експертиза живих осіб
- 5 Дітогубство
- 6 Правові процесуальні та організаційні основи судово-психіатричної експертизи. Травми головного мозку
- 7 Вчення про психічні захворювання

Тематика самостійної роботи

Самостійне опрацювання окремих тем: Судово-психіатрична експертиза: свідків і потерпілих, неповнолітніх, засуджених. Проведення судово-медичної експертизи трупів новонароджених і плодів. Особливості огляду і судово-медичного дослідження об'єктів (речових доказів). Клінічна картина наркоманії.

8. Система оцінювання та вимоги (Бажано з прив'язкою до мети курсу. Кожен результатнавчання повинен оцінюватися окремо).

Загальна система оцінювання курсу	Оцінювання знань студентів здійснюється відповідно до «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти Національного університету «Чернігівська політехніка». З дисципліни здобувач може набрати до 60% підсумкової оцінки за виконання всіх видів робіт, що виконуються протягом семестру і до 40% підсумкової оцінки – на екзамені. Поточний контроль проводиться шляхом спілкування із студентами під час лекцій та опитувань студентів на семінарських заняттях. Бали, які набрані здобувачем за результатами активності на семінарах та за контрольну роботу, складають оцінку поточного контролю.

	Під час вивчення дисципліни здобувач вищої освіти має досягти відповідні результати навчання (РН), що передбачені освітньою програмою. Кожен результат навчання оцінюватися окремо: - давати короткий правовий висновок щодо окремих фактичних обставин з достатньою обґрунтованістю (РН 5) – оцінюється шляхом індивідуального опитування під час практичних занять та підготовки рефератів та презентацій; - самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій (РН 9) – оцінюється шляхом фронтального та індивідуального опитування під час практичних занять та підготовки рефератів та написання тез; - виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки (РН 20) – оцінюється шляхом фронтального та індивідуального опитування під час практичних занять. Оцінка за результатами вивчення дисципліни формується шляхом додавання підсумкових результатів поточного контролю до екзаменаційної оцінки. Оцінювання успішності здобувача вищої освіти під час семестрового контролю здійснюється за національною (чотирибальною) шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно») та шкалою ECTS і вносяться в відомість успішності та навчальну картку здобувача вищої освіти в автоматизованій системі управління – АСУ «ВНЗ». Складання екзамену є обов'язковим елементом підсумкового контролю знань для студентів, які претендують на оцінку «добре» або «відмінно». Якщо студент виконав всі види робіт протягом семестру та набрав 60% підсумкової оцінки (тобто «задовільно»), то він, за бажанням, може залишити набрану кількість балів як підсумкову оцінку і не складати екзамен. Повторне складання екзамену з метою підвищення позитивної оцінки не дозволяється.
Вимоги до РГР, КР, КП тощо	- «відмінно» (А) – якщо виявлено: всебічні, систематизовані, глибокі знання матеріалу; грамотне та логічне викладення інформації; самостійність роботи; наявність не більше 1-2 незначних помилок (через неухважність, обмовки); використання судової практики, наявність висновків у вигляді запропонованих змін до законодавства України; - «добре» (В) – якщо виявлено: повні знання матеріалу; успішне виконання завдань; логічна послідовність; зрозумілість викладеного матеріалу; наявність не більше 2-3 незначних помилок; можлива деяка неповнота відповіді; правильність виконання практичної частини; наявність висновків;

	- «добре» (C) – якщо виявлено: достатні знання матеріалу; успішне виконання завдань; певна логічна послідовність; зрозумілість викладеного матеріалу; наявність не більше 3-4 незначних помилок; можлива деяка неповнота відповіді, але без суттєвих помилок; - «задовільно» (D) – якщо виявлено: не досить повні знання основного матеріалу; наявність не більше 1-2 суттєвих помилок; неповна відповідь; наявність висновків; - «задовільно» (E) – якщо виявлено: не досить повні знання основного матеріалу, наявність не більше 2-3 суттєвих помилок, неповна відповідь, незв'язна її побудова; наявність висновків, що не відтворюють завдання дослідження; - «незадовільно» (FX) – якщо виявлено: відсутність знання або нерозуміння більшої або найбільш суттєвої частини матеріалу; суттєві помилки, які не виправлені; нелогічне викладання матеріалу; недосяжність мети; відсутність висновків.
Практичні (лабораторні) заняття	Робота на практичному занятті оцінюється у балах (5 балів за одне заняття) за наступними критеріями: 5 балів – здобувач у повному обсязі опрацював програмний матеріал, основну і додаткову літературу, має глибокі й міцні знання, упевнено оперує набутими знаннями у вирішенні завдань, робить аргументовані висновки, може вільно висловлювати власні судження і переконувати інших, здатний презентувати власне розуміння питання. 4 бала – здобувач володіє навчальним матеріалом, формулює нескладні висновки, може узагальнювати набуті знання і частково застосовувати їх у вирішенні завдань, аргументація на достатньому рівні. 3 бала – здобувач загалом самостійно відтворює програмний матеріал, може дати стисло характеристику питання, але у викладеному матеріалі є істотні прогалини, є певні неточності як у відтворенні матеріалу, так і у висновках, аргументація низька, використання набутих знань у вирішенні завдань на низькому рівні. 1-2 балів – здобувач за допомогою викладача намагається відтворити матеріал, але відповідь неточна, неповна, головний зміст матеріалу не розкрито, аргументація та власне розуміння питання майже відсутні; студент із помітними труднощами використовує певні знання у вирішенні завдань. 0 балів – здобувач не готовий до практичного заняття. Порядок оцінювання самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Загальними критеріями, за якими здійснюється оцінювання самостійної роботи здобувачів, є: глибина і

	міцність знань, рівень мислення, вміння систематизувати знання за окремими темами, вміння робити обґрунтовані висновки, володіння категорійним апаратом, навички і прийоми виконання практичних завдань, вміння знаходити необхідну інформацію, здійснювати її систематизацію та обробку, самореалізація на практичних та семінарських заняттях, а також самостійність та своєчасність здачі виконаних завдань викладачу, згідно з графіком навчального процесу. Максимально можливий бал (1бал за тему) за конкретним завданням ставиться за умови відповідності виду самостійної роботи всім зазначеним критеріям. Відсутність тієї або іншої складової знижує кількість балів. Перелік завдань для самостійної роботи здобувачів зазначений в методичних рекомендаціях. Порядок оцінювання тестових завдань: - 5 балів – точні відповіді на понад 90-100% тестових питань; - 4 бали – точні відповіді на 70%-89% тестових питань; - 3 бали – точні відповіді від 50% до 69 % тестових питань; - 1-2 бали – здобувач дав відповідь на меншу кількість, ніж 50% питань і показав незадовільний рівень знань з теми; - 0 балів – здобувач не виконав тестові завдання. Написання контрольної роботи оцінюється за критеріями: відповідна форма, грамотність, логічно-послідовне викладення матеріалу, охайність, науковість, достатня кількість дослідженої літератури, достатній обсяг та пропорційність структурних частин роботи. За наявності всіх компонентів робота отримує 5 балів; обмежена кількість використаної літератури, наявність орфографічних помилок, питання розкриті частково – 4 бали; за неохайне оформлення, недостатньо повне відображення теоретичної частини, суттєві помилки – 3 бали; за неохайне оформлення, не відображення теоретичної частини – 1-2 бали; робота невиконана – 0 балів.
Умови допуску до підсумкового контролю	У випадку, якщо здобувач вищої освіти протягом семестру не виконав у повному обсязі передбачених робочою програмою навчальної дисципліни всіх видів навчальної роботи, має невідпрацьовані практичні роботи або не набрав мінімально необхідну кількість балів (тобто кількість балів, яка сумарно з максимально можливою кількістю балів, які здобувач вищої освіти може отримати під час семестрового контролю не дозволить отримати підсумкову оцінку «задовільно – Е, 60 балів), то він не допускається до складання екзамену (диференційованого заліку) під час семестрового контролю, але має право ліквідувати академічну заборгованість у порядку, передбаченому в розділі 6 «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти Національного

	університету «Чернігівська політехніка», затвердженого вченою радою НУ «Чернігівська політехніка» (протокол № 6 від 31.08.2020 р.) та введеного в дію наказом ректора ЧНТУ від 31.08.2020 р. №26

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Модуль за тематичним планом дисципліни та форма контролю		Кількість балів
1	Робота на семінарському занятті	0...50
2	Самостійне опрацювання теми	0...5
3	Виконання тестових завдань	0...5
Усього поточний і проміжний модульний контроль		0...60
Семестровий контроль (Екзамен)		0...40
Разом		0...100

Шкала оцінювання результатів навчання

Оцінка в балах	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (диференційований залік)	
		для екзамену (диференційованого заліку), курсового проєкту (роботи), практики, атестації	для заліку
90 – 100	A (відмінно)	відмінно	зараховано
82-89	B (дуже добре)	добре	
75-81	C (добре)		
66-74	D (задовільно)	задовільно	
60-65	E (достатньо)		
0-59	FX (незадовільно)	незадовільно з можливістю повторного складання	незараховано з можливістю повторного складання

9. Політики курсу.

До загальної політики курсу відноситься дотримання принципів відвідування занять у відповідності до затвердженого розкладу, а також вільного відвідування лекційних занять для осіб, які отримали на це дозвіл відповідно до Порядку надання дозволу на вільне відвідування занять здобувачам вищої освіти Національного університету «Чернігівська політехніка».

Запорукою успішного вивчення дисципліни є активність під час проведення практичних та лекційних занять. Консультації відбуваються в аудиторіях університету у відповідності до затвердженого розкладу або ж особистих чи групових консультацій (через вбудований форум) на сторінці курсу в системі дистанційного навчання НУ «Чернігівська політехніка».

Політика дедлайнів

Пропущені теми семінарських занять не відпрацьовуються.

Виключенням може бути наявність поважних причин несвоечасної здачі зазначених робіт (хвороба, участь в зазначений час в інших видах навчальної, наукової чи організаційної роботи, офіційна робота за фахом тощо).

Політика користування ноутбуками / смартфонами

Прохання до здобувачів тримати смартфони переведеними у беззвучний режим протягом лекційних та практичних занять, так як дзвінки, переписки та спілкування у соціальних мережах відволікають від проведення занять як викладача, так й інших здобувачів. Ноутбуки, планшети та смартфони не можуть використовуватися в аудиторіях під час занять та під час проведення підсумкового контролю (за виключенням проходження тестового контролю в системі Moodle).

За результатами навчальної, наукової або організаційної діяльності здобувачів вищої освіти за курсом їм можуть нараховуватися додаткові бали – до 10 балів, у залежності від вагомості досягнень. Види позанавчальної діяльності, за якими здобувачі вищої освіти заохочуються додатковою кількістю балів: участь у міжнародних проектах, наукові дослідження, тези, участь у науково-практичних конференціях, винаходи, патенти, авторські свідоцтва за напрямами курсу.

Політика академічної доброчесності

Академічна доброчесність повинна бути забезпечена під час проходження даного курсу (принципи описані у Кодексі академічної доброчесності Національного університету «Чернігівська політехніка»). Списування під час проміжного та підсумкового контролів, виконання практичних завдань на замовлення, підказки вважаються проявами академічної недоброчесності. Від усіх слухачів курсу очікується дотримання академічної доброчесності у зазначених вище моментах. До здобувачів вищої освіти, у яких було виявлено порушення академічної доброчесності, застосовуються різноманітні дисциплінарні заходи (включаючи повторне проходження певних етапів).

Правила перезарахування кредитів

Кредити, отримані в інших закладах вищої освіти, а також результати навчання у неформальній та/або інформальній освіті, можуть бути перезараховані викладачем у відповідності до Положення визначення академічної різниці та визнання результатів попереднього навчання в Національному університеті «Чернігівська політехніка», Порядку визначення академічної різниці та визнання результатів попереднього навчання в Національному університеті «Чернігівська політехніка».

10. Рекомендована література.

1. Білецька Г.А. Судова медицина та судова психіатрія. Харків. Право, 2020. 376 с.
2. Судова медицина: підручник. ред. А. С. Лісового. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 328 с.
3. Судова медицина та психіатрія : навч. посіб. / Кікінчук В. В., Лозова С. М., Гусева В. О. та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 184 с.
4. Судова медицина: підручник для ВНЗ. За заг. ред. Герасименка О.І.: Вид. третє, переробл. доповн. К.: КНТ, 2014. 500 с.
5. Cohen, M. R. Psychiatric rehabilitation training technology: Setting an overall rehabilitation goal (Trainer package) / M. R., Cohen, M. D., Farkas, B. F., 252 Cohen, K. V. Unger. – Boston: Boston University, Center for Psychiatric Rehabilitation, 1990. 230 с.
6. Lettieri, D. J. Theories on drug abuse. Selected Contemporary Perspectives / D. J. Lettieri, M. Sayers, H.W. Pearson. NIDA, 1980. 531 p.

Інформаційні ресурси

1. <https://eln.stu.cn.ua/course/view.php?id=885> (посилання на сторінку дисципліни в системі дистанційного навчання moodle)
2. Офіційний сайт Верховної Ради України – <http://rada.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України - <https://moz.gov.ua/uk>